

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԵՐԱՍՈՒԹԻՒՆ ԵԶՆԿԱՅ ՆՈՐԱԳԻՒՏ ՁԵՒԱԳՐԻՒՄ *Կամացին*

9. ՏՎԱՐՏՎԵԱՆ ԵԼ Հ. Յ. ԱԺԱԽԵԱՆ
(Կառավարութեան և Գրլ.)

9

ԵԶԵԿԻՑ ԿԱՐՈՒՆՔ ՄԱՍԻՇ

Նըր ողեւիցէ Հեղինակութենէ մը մեղ
հասած է միայն մէկ օրինակ, եւ այն մանաւանդ
յետին գարերու գրչութեամբ, աշխատութեան
անվիթար եւ ամբողջական լինելը յամենայն
դէպո կասկածելի կ'ըլլայ. ասոր յայսնի օրի-
նակներ են բռազնդ ֆաւուոր, Ղազար Փար-
պեցին եւնա Քիչ թէ շատ ապահովութիւն
ասանալու, ընթերցուածները ըստ կարեւոցն
ճշգդ ընդունելու համար՝ պէտք է ունենալ
ամենաքիչ երկու օրինակ, տարբեր աղբյուր
ծագմա, որոնց փառակի ընթերցուածները կամ
իրար հասմատէին, կամ իրար լրացնէին եւ կամ
իրիցին համեմատութեամբ նախական ձևեր
վերականգնուեր: Այս լիդ հանուր կանոնին չէր
կրնար բացառութիւն կազմել նաեւ եզնկայ
դրուց, որմէ հասած ձեռապիրը թէեւ շատ
խղճակիս գրչութիւն մը, բայց չունինք ընաւ
ապահովութիւն թէ այդպէս ըլլային նաեւ այն
նախորդ օրինակները, որ նոյն գրչագրին աղբյուր
են եղած:

Նախորդ գլխին մէջ ցցց առևնիք քանի մը
սխալներ, որով իրեւ արդիւնք տառապկան կամ
բառական շփոխութեանց, մասր են Նզկայ ձե-
ռագրին մէջ: Այս գլխով ալ կ'ուղենք ցցց
տուլ թէ Նզկայ ձեռագրին ունի նաեւ աւելի
ծանրակշխա թերութիւն մը, այն է քանի մը
Նշանառ պահկան մասեր: Այս պահկանները
կրնան նոյնպէս համա ժամանակն ընթացքին մէջ
թերթերու պատահական անկամամբ յառաջա-
ցած ըլլալ եւ կամ դժումամբ դրայ իրեներու
կողմէ յապատաւած ըլլալ: Ենթայ աշխատու-
թեան հաստատած ընտառութիւնը քիչ մը
արգելք կը հանդիսանան յապատաւած կամ
կրնամասած տեղիքը լաւ նկատելու, նիւթի
յանկարտական փոփոխութիւն մը, որ արիշ
տեղ բնագրի ընդհատում պիտի համարուեր,
կրնայ այս աշխատութեան մէջ իր նոր գլուխ
կամ նոր հաստաւած նկատութիւն: Այնպէս որ իս-
կապէս յապատաւած մասերէն ամանք կրնան
այսպէսով քննագրատառթեան աչքէն փախչէլ:

Աւատի պյուղական կետերը, որ այստեղ յառաջ կը բերենք, յամենայն դեպք պէտք է նկատել իրը փոքրագոյն թիրքի (minimum), որնցմէ աւելինք գտնել դիրքին, բայց հատուածային քնառորդ թեռնել պատճենառութ իրը թիրքի հաստատելու գործուառը:

Ահաւասիկ իմ թերի համարած մասերս.

1. Եղնիկ Ա. Գրքի ը. Գլխի սկիզբը (էջ 32) ճառելով հիւլեական վարդապետութեան

Հետեւ ալ ձեւով կը փաստաբանէ. « Զար-
թէ, կըսէ, հիւլէն պարզ մարմին եր թէ
ողբերակ մարմին. եած հիւլէն պարզ մար-
մար, աշխարհը որ պատրքիւալ է՝ չըր կինար
ստեղծուած ըլլալ, որպէսիւած անկարելի
բարդգրեալ մարմին մը միակ պարզ մար-
մը յառաջնայ. իսկ եթէ հիւլէն բազու-
այ մարմին եր, ուրեմն անսարան չըր եւ
ժամանակ՝ երբ հիւլէն չկար, այսինքն այն
անակը՝ երբ գեռ զայն կազմող պարզ մար-
մը բարդ միցաց չէնին. » Այս խելացի փաստա-
ութեան յետոց Եղիշէն նոր խոդիր մը կը
կամ. « Այս ալ անձննեց, կըսէ, ու այդ
էն կազմող պարզ մարմինները միմաս-
տան առ անձնան է անձնան առ անձնան է ան-

ասայի թու հետ հապուսկ ։ Խառնութեան մը
որդու տողերուն մէջ Եղիշեն սահմա պիտի քննէր
ինչ կը լինէր Տիւլն հովուն կազմող պարա-
վնանքը համաձայն ըլլային, եւ ինչ կը
որ բեթէ հակառակ ըլլային. որով պիտի
սկանէր թէ հովուն աշ պէտք ունէր առ-
ածային իմաստութեան, որ գար եւ անոր
միշ անմիտքան ասրբերուն մէջ համերաշ-
թիւն մոցնէր բայց շարունակութեան մէջ
կփի խօսքեր չկան. մէկ երկու յառաջբա-
ան խօսքերէ յետոյ Եղիշեն բարդութիւնն կը
ուղարկ բարձրացացած բնտիրը, եւ յան-
ժ կասի թ. Գլուխը՝ ըստեած. «Եւ արդ-
դիյան ինդիր թողեալ զը նիւթն ամենայն
նուն, ի շարեան ննդիր կեկոսուք . . .» Պարզ
արտիք բարձրութիւն համաձանալով հովունի մասնի
այդ հակամառաւթիւններէն, նախորդները
անկան համառեսով՝ մասնեա բոլոր թողեա-

2. Ա. Գրքի և գիրքների (էջ 79-82) կազմի կը ցցանէ այն պատճառները, որոնց համար ասրաժամ մահը մատու աշխարհ։ այս ամառները պարզել ենքը՝ կ'ամցնի համարին, ցուցնելու թէ ինչ բանէ սկիզբ առնի տերապեները, պանկութիւնը եւ դիահան թիւնը։ Ասկէ ալ անմիջապէս ենք կը սկսի գլուխը, հնատեւեալ բառերով։ Այս տա-

ցան վասն հարցանելը ումանց, թէ մեղաւոքք
վասն մեղաց տանջիցին ի դիւացն, ողպղոցն ան-
մկաց ընդէ՞ր տիրիցին զեւքն։ Այս նշանակէ
թէ ԽԱ զլուխը սկսելէ առաջ քննած վերջա-
ցացած պիտի ըլլար եզնիկ ումանց այն Տար-
ցումը թէ ինչո՞ւ անմեղ տղաներն ալ գիւահա-
րութեանը կը պատժուին. բայց իրավ այս մասին
խօսք մ'ալ չկայ. Նզնիկ այս ինգիրը կը քննէ
բաւական ընդարձակօքն ԽԱ գլուով՝ չէ՛շ այդ
խօսքերէն յետոյ՝ էջ 82—84։ Երբ 84 էջի
23 տողով այս ինցիրը նըրշանայ, Նզնիկ
յանկարակի կ'անցնի նոր նիւթիք մը. «Ա.Ա. զի
գեւ զգեւ ոչ հանեւ, զայն ինկ յայտ արքար...»
պայտ կը անանուի որ պյտեր խանգարում
կայ. Նախ պէտք էր որ էջ 82 ԽԱ դըլինս սկիզբը
դրուած առջերը՝ «Ա.Ա. ասացա. վասն հարցա-
նելը ումանց ոչ գրաւէն 84 էջի 23^ր առյին
յետոյ. Երկրորդ այս առյին յետոյ եկած մասը՝
«Ա.Ա. զի գեւ զգեւ ոչ հանեւ, պէտք էր հա-
մարել նոր գրախ, թէրեւս սկսած յառաջա-
րանական քանի մը առողերով, որոնք կարուած
են. (Հմտն. ասոր Ֆիշ գիմայը, էջ 85՝ Իր
գլխին յառաջարանը. «Ա.Ա. կամարդք, ասեն,
յղեն գեւ ու Հանեն զգեւս»). Երրորդ ԽԱ
գլխինս սկիզբը գրուած յառաջարանը Հանելէ
վերջ՝ պէտք էր կերպով մը երկու մասերը
միմանց կապել. այդ կազմն ալ կորուած է.

3. Եթ դվապել նզինէ կը քննէ նախ թէ
կախարդներ չեն կարող գեւ հանել. երկրորդ՝
գեւերը առանց սատուածային թշոյտութեան
իրաւունք չունին մարդու. մէջ մանելու. եւ եր-
րորդ՝ սատանան եւ գաղանները առաջ երբ
մարդիկ մէղանած չեն, չեն համարձակիեր
վասել մարդուն. Այս ինչդիմուներէն յետոյ բո-
լորովին անկայ կերպով կը սկսի Ի՞ւ դլուխը, ուր
կը քննէ թէ Հրեշտակները, գեւերը եւ մարդ-
կաց հսկները անմարմին են, թէ բոլոր կար-
եցեցեալ ոգիները (որուական եւն) յնորական
երեւոյժներ են են. այս քննութիւնները միշեւ
Ա. Քրքի վիրջ կաննաւոր եւ կապահեցեալ,
քրքով կ'երման, որմէ յետոյ կը սկսի պարսից
քէշն Տերըումը. Կը թար թէ Ի՞ւ գլւէն ան-
միջապէս առաջ պակս կայ. այս պակսով կը
շշառուի թերեւենաեւ անոնք որ քանի մը թուղթ
յետոյ (էջ 96) կ'ըսուի. «Այս ամենայն սաս-
տաւ, զի ցոսցից թէ որ ինչ երեւէմ մարմաւոր
է, եւ որ ինչ ոչ երեւէմ անմարմին. եւ ի մար-
մաւորացն են որ թանձրամարմինք են, եւ են
որ անօր մարմինք. ... Եւ միանդամայն իսկ
սասցեալ թէ որ ինչ, ի գումանոց յօսափի կամ

զնի կամ աղքի՝ այն մարդաւոր ե, եւ որ զգայնց ոչ ոչ աղքի՝ անմարմին, Նշնիկ այս խօսքը ով թերեւ կու տայ նախորդ գլուխներու նիւթը, այսինքն մարդաւոր եւ անմարմին (ուրիշ խօսքով երեւելի եւ աներեւոյթ) էակներու, թանձրամարմին եւ անօսրամարմին մարդաւորներու, ինչպէս եւ զգալի եւ անզգալի (իման շշափելի եւ անշշափելի) մարմիններու տարբերութիւնը, որոնք այժմ չկան. այս մասերը կնանք իդ գլւէն առաջ կրուստ մասին սեղ գնել:

4. Սկսեալ 113 երեսն մինչեւ 149՝
և զիկ կը կազմէ շարունակեալ եւ խիստ կա-
պացեալ ամողութիւն մը, որ զօրաւոր եւ,
միւնքյն ժամանակ չեքնական ձեւերով կը ջրէ
մազդական վարպատաւութիւնը, Ամբողջ զը-
կայանայ Զորասնի, Արմիգդի եւ Արքիմանի վրայ-
ու, որ քիմեծ չկայ երես որ ասոնց մէկին կամ
միւսին անունը չկրկնուի. բայց էջ 149, ԺՔ
գլխով ամէն բան յանկարծ կը փոխոր. այս
երեկ անունները այնուհետեւ խօսա Կանչե-
տանան. բարի եւ չար աստուածներու մասին ոչ
մի խօսք. Նոր ԺՔ, Գլխով կ'սկսի բացառակա-
պէս անկար ձեւով մը, «իսկ ոյլք պյազդ
կարեցին զստանայէ, թէ Աստուած իսկ զնս
չար արար. Այնուհետեւ կը քննոի ստու-
նային բնականէն չար ստեղծուած թէ կամոցին
չար գարձած լինելու խնդիրը, ճակատագիրը,
կէնդանակերպներու ազդեցութիւնը, ստուա-
ծային կանխագիտութիւնը, բնազդներու, երազ-
ներու, քանի մը Հիւանդութեանց մէխութիւնը,
վերջապէս զարձեալ երիշային լուսաւորներու
մասին, որ երկրորդ գիրը ամփափակէ կը կապէ
երրորդ գրքին հետ: Էջ 149, ԺՔ գլխուն առաջ
մէջ պակաս մը անկերեւ եւ անսրանախ է:
Ճետարբորակն եւ եւ նկատել թէ այս ինդի-
ները կը վերաբերն աւելի առաջն գրքին եւ-
յատակապէս կընան կապուիլ էջ 90 գրուած
լիլնուն. Էջ 173 յայտնապէս կը խօսուի անձն
իշխանութեան մասին, որ ինչպէս յայտնի է:
Ասորն նիւթին է:

5. էջ 180, վերջին տողեւն սկսեալ (Եւ փորձել այշչափ իշես) մինչեւ էջ 185, տող 13 (նորա որ ինչ գոյ յայնմ շնորհ) կը քննափ թէ սատանան այշչափ մայն իրաւուկը ունի փորձելու, որչափ հրաման և ստոցած, սուս է ունաց ըստել թէ սատանան ընտա չի փորձեր մարդգ եւն: Այս ուղղորդ կը հայեած անկախ մաս մը, որուն հետ կապ չունին ոչ իրմէ պառ եւ ոչ իրմէ եւր գրուած մասերը: Իրմէ տուած զուտած մասեան կը հասնի առնի մն պահեան:

Հիւանդութեանց, ամէնէն վերջ լուսնատօքեան վրայ, իսկ իրեւ ետքի մասերը կը խօսին լուսաւորներու վրայ: Եթէ երկուպէին մէջտեղէն միշեալ մասը կրնառուի, իմաստի կապակցութեան մէջ խօթարում առաջ չեն գար, այլ ընդհակառակն աւելի կը կապուի: Ըստ իս այս մասը առաջնու գրբնին վերաբերեալ կտոր մնի եւ, յատկապէս 87—90 էկրուուն կողմերէն:

6. Երրորդ գրքին մէջ եզնիկ այլիւայլ յշն հեթանոս փիխոսաներու վրայ խօսելէ յետոյ, եղ 241 Կսիկ պղասոնի մասն՝ այս բառերով. «Եւ մասնաւոն որ քան զամենսինն իմաստանդոյն համարին զղացան, որ վասն Աստեղյ եւ վասն ուղւոց եւ վասն արարածոց խօսելէ յօժարեցան»: Այսուհետեւ իզնիկ հը խօսանոց զօրաբար խօսերով կռուիր անոր հետ, չափային անոր վայելս պատմէր եւ առաջ ցցց առաջ թէ ով է Ծառաւած եւ որդիք են անոր արարածները: Ահա իւր բառերը. «Եւ արդ ընդ նմա փակ մարտիցուք զոյութեան բանիք, որ քան զամենայ փիլիսոփայն տուուածապաշտագոյն երեւի Յունաց: ... Զի յորժամ զնոսա մեծարյ կարիսն զօննեցուք, եւ հանցուք զնա յաշաց իրոցն խարեցեցլց, ապա ցուցցուք թէ ով Աստուած է, եւ զինչ նորա արարածք:» Այս մեծադղորդ յայսարարութենն յետոյ, որ ամրող զիրք պէ ենթադրել կուտայ Պղասոնի դէմ, ինչ կը դանենք. վեց առ միայն, ահա պին: «Եւ մի ինչ զօր առաւել անձնան համարի Պղասոնի, պա է թէ միշտ եր Աստուած, եւ արարածն ինչ ոչ տաներ. զօրյ զկամն սիրեմ վասն զլսուածն ինդրելց, եւ զամբարտաւունթիւնն ոչ գովեմ»: Բոլորովին պարզ է թէ հոս ահագին թերի մաս մը առնիբ, եւ ինչպէս կը կարծեմ, թերի մաս ամրող զիրք մը, որուն միայն վերընիւն առղերն են սոյն վեց առղերը: Պղասոնի վրայ խօսուած է սոյն գրքին մէջ էջ 224—227 բայց պա մասը չկրնար պին խօսացածնին տեղով քռնել. պրգիշեաւու գրեթէ նյոն ընդարձակութեամբ եւ երբեմ քիչ մ'ալ աւելի խօսած է զիւթեագորասի, սոյսինեանց եւ երկիրութիւններուն (220—229) մասն, որոնց համար այնպիսի խօսուածնութիւնն չկայ պա մասերը (Պղասոնի մասն ալ մասնին) քիչ մ'ընդարձակուած կամ նուսաւոր թռուուն են պին ինդիրներուն՝ որոնց մէջ երերուած են երես 204—205 (պին է ամ բոլոց Դի գլուխը): Ասկէ զատ սա ալ կը նանակ նկատի ունենալը որ Պղասոնի այդ մասը խօսուածն ան պատահան առաջ է տրաւած եւ չի կրնար պ

աեղափոխութիւն խոստավին տաեմ, որովհէտեւ այս-
պէսով իր գտնուած աելզն ամբողջութիւնը կը
խնդրաբաւի : Պղասոնի գրքին Կոռուսութ մեջ է
եւ ցաւալի մէ միան հայ մատենագրութեան
համար, այլ եւ բուն յշն գրականութեան
մանաւագետ ընդհանուր փիլիսոփայութեան պատ-
մութեան համար :

7. Կը մայ վերդին անգամ շեշտել 279
և 289 երեսներուն խոչըր զանազան թիւներ,
որու մասին առև վերը Բ. Գլուխ, Էջերուն Համե-
տականին առաջացակիրն մէջ, եւ որ կամ թերպ-
թիւն եւ կոմք առնելացն առաջափոխ թիւն կ'են-
թարէ եղնիկայ բնագրին մէջ:

Ա Յ Խ Ա Ր Յ Ս Գ Ր Ո Կ Ա Յ

ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԳՐՎԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԵՎԱՆԻ ՑԱՐ ՏԻՄՈԽԻՆ ՏՐԱՎԵՐՏԻՆ